

-postępowe sądy. Autor studium wyraża pogląd, że te ostatnie godne są ponownego odkrycia.

W sumie 26 tom *Acta* przynosi pogłębione studium nad historią nauki i nauczania na budapeszteńskim Wydziale Prawa w latach 1635 - 1985.

WITOLD MAISEL (Poznań)

Hans K. Schulze, *Grundstrukturen der Verfassung im Mittelalter*, W. Kohlhammer, Stuttgart, Urban Taschenbücher nr. 371 i 372. Bd. I: *Stammesverband, Gefolgschaft, Lehnswesen, Grundherrschaft*, 1985, s. 162; Bd. II: *Familie, Sippe und Geschlecht, Haus und Hof, Dorf und Mark, Burg, Pfalz und Königshof, Stadt*, 1986, s. 212.

Autor książki, uczeń Waltera Schlesingera, profesor historii średniowiecznej w Marburgu, podobnie jak i jego mistrz należy do specyficznego dla stosunków niemieckich grona historyków ustroju — nie prawników. Rzeczone grono, przeciwstawiając się ograniczoności spojrzenia na przeszłość jurystów, ostatnimi czasy w sposób znaczący pogłębiło swą samowiedzę metodologiczną i metodyczną¹. Inna sprawa, że gdy czytamy deklarację programową H. K. Schulzego (t. I, s. 9), w której mowa jest o tym, iż historia ustroju nie powinna ograniczać się do ukazywania struktur politycznych, lecz uwzględniać w jednakiej mierze organizację społeczeństwa, wykorzystywać wyniki różnych dyscyplin historycznych, łącznie z dziejami kultury, nasuwa się obserwacja, iż na gruncie polskim, tak szeroko traktowali dzieje ustroju prawnicy i to od momentu pojawienia się owej dyscypliny u schyłku XIX. Refleksje nad prezentowaną tu publikacją można snuć w dwu płaszczyznach: faktograficznej oraz metodyczno-warsztatowej. Recenzent skupił swą uwagę przede wszystkim na tej ostatniej, a to ze względu na poniekąd wzorcowy w skali międzynarodowej walor koncepcji *Grundstrukturen*.

Zabiegi poznawcze badaczy średniowiecza, szczególnie wcześniejszego, zdają się napotykać wyjątkowo duże przeszkody. Przede wszystkim mamy na uwadze ubóstwo (oczywiście względne, w zależności od kraju) oraz jednostronność zachowanych źródeł. Zaraz na drugim miejscu należałoby wymienić język znakomitej większości przekazów — łacinę. Rzadko kiedy wiemy, jaką rodzimą instytucję miał na myśli dany autor, operujący formalnie uniwersalnym językiem, w rzeczywistości zdradzającym liczne lokalne odmiany czy barbaryzmy. Nie zawsze też wiemy, gdzie i na podstawie jakich wzorów poszczególni autorzy przyswajali sobie wspomniany język. Oto źródło niepewności i chwiejności historycznych kategorii pojęciowych stosowanych od blisko dwu stuleci przez skądinąd coraz bardziej krytycznie nastawioną historiografię mediewistyczną. Niejasność, niejednoznaczność stosowanych pojęć spotęgowała się wraz z postępami w naukach społecznych badań porównawczych, w szczególności zorientowanych ku szybko rozwijającym się etnologii i antropologii. Nieostro widziane zjawiska przeszłości, w sytuacji gdy badania historyczno-semantyczne stawiały dopiero pierwsze kroki, starano się określić

¹ Por. w szczególności — *Gegenstand und Begriff der Verfassungsgeschichtsschreibung*, zesz. dodatk. czasop. Der Staat nr. 6, 1983; H. Boldt, *Einführung in die Verfassungsgeschichte*, Düsseldorf 1984, Droste Taschenbücher, Geschichte; Fr. Graus, *Verfassungsgeschichte des Mittelalters*, Historische Zeitschrift, Bd. 243, 1986, s. 529 i n.

za pomocą dowolnie tworzonych przez poszczególnych badaczy kategorii analitycznych w rodzaju: „plemień”, „szczęp”, „ród”, a także np. „państwo” czy „feudalizm”. W efekcie współczesny historyk średniowiecza musi, nim przystąpi do wykładu poczynionych na podstawie źródeł ustaleń, poddać wnikliwej krytyce nie tylko stwierdzenia merytoryczne poprzedników, ale w równej mierze zespół pojęć, którymi oni operowali.

Uświadomiła sobie najwcześniej i najpełniej opisany stan rzeczy humanistyka niemiecka, podejmując rozległe badania historyczno-semantyczne². Syntezę części osiągniętych wyników zawarto w takich wydawnictwach jak „Geschichtliche Grundbegriffe” czy „Historisches Wörterbuch der Philosophie”³.

W tekście swych *Grundstrukturen*, określonych wprawdzie jako *Lehrbuch* (I, 8), H. K. Schulze nawiązuje do wzorca stworzonego przez „Geschichtliche Grundbegriffe”. Każdy spośród ośmiu zawartych w obu tomach podstawowych tekstów stanowi zamkniętą całość, uszeregowaną w układzie problemowym, a nie alfabetycznym. W tomie pierwszym przedstawione zostały kolejno zagadnienia związane z: ustrojem plemiennym (s. 11–29), drużyną (s. 39–53), wasalitatem (s. 54–94), wreszcie władztwem gruntowym (s. 95–157). W tomie drugim przedstawiono: ustrój rodzinno-rodowy (*Familie, Sippe, Geschlecht*, s. 9–48), sprawy domu, dworu, wsi i marki (s. 49–82), zamki, pałace i dwór monarszy (s. 83–125), wreszcie problematykę miejską (s. 127–205).

Każdy spośród wyliczonych tekstów otwiera paragraf historyczno-semantyczny, wskazujący na to, czy dany termin ma charakter historyczny (zaczepnięty ze źródeł, wraz z przykładami jego stosowania) czy też analityczny (tj. stworzony przez naukę, w nawiązaniu — lub też nie — do pojęć historycznych, jak np. w przypadku „marki”). Dalsze paragrafy stanowią coś w rodzaju inwentarza problemów, wiążących się z danym zjawiskiem. W ich ramach szczegółowsze wywody osnuto głównie wokół dróg kształtowania się, reprezentatywnych dla współczesności, często kontrowersyjnych sposobów widzenia poszczególnych kwestii. W toku prezentacji raz po raz przytaczane są najbardziej wymowne teksty źródłowe, ze wskazaniem, w jakim stopniu historiografia trzyma się ich literalnego brzmienia. Podstawowa bibliografia została włączona do kolejnych partii wywodów.

Recenzowana praca traktuje o zjawiskach i instytucjach szeroko pojętego niemieckiego średniowiecza, do którego włączono państwo frankijskie. Wyjątek uczy-

² Por. Archiv für Begriffsgeschichte, wychodzący od 1956 r. Spośród prac dotyczących bezpośrednio semantyki historycznej por. klasyczny tekst O. Brunnera, *Moderner Verfassungsbegriff und mittelalterliche Verfassungsgeschichte* (publ. 1939), przedruk w: *Herrschaft und Staat im Mittelalter, Wege der Forschung* II, Darmstadt 1956, s. 1 i n.; spośród współczesnych ujęć programowych — H. K. Schulze, *Mediävistik und Begriffsgeschichte*, w: *Festschrift für H. Beumann zum 65. Geburtstag*, hrsg. von K. U. Jäschke, R. Wenskus, Sigmaringen 1977, s. 388 i n.; O. G. Oexle, *Sozialgeschichte — Begriffsgeschichte — Wissenschaftsgeschichte. Anmerkungen zum Werk O. Brunners*, Vierteljahrschr. für Soz. und Wirtschaftsgesch., Bd. 71, 1984, z. 3, s. 305 i n.; jako przykłady zastosowania postulowanych ujęć teoretycznych por. np. H. Günther, *Freiheit, Herrschaft und Geschichte. Semantik der historisch — politischen Welt*, Frankfurt 1979; G. Olberg, *Freie, Nachbarn und Gefolgsleute. Volkssprachige Bezeichnungen aus den sozialen Bereich in den frühmittelalterlichen Leges*, Frankfurt 1983; H. Castritius, *Terminologische Probleme des Historikers am Beispiel des Begriffs Militärdemokratie*, Arch. für Begriffsgeschichte, Bd. 20, 1976, s. 100 i n.; H. D. Kahl, *Europäische Wortschatzbewegungen im Bereich der Verfassungsgeschichte*, ZRG, GA 77, 1960, s. 150 i n.

³ *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch sozialen Sprache in Deutschland*, hrsg. von O. Brunner, W. Conze, R. Koselleck, t. 1–5, Stuttgart 1972–1985 (o t. I–II, por. CPH XXXI, 1979, z. 2, s. 257); *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, hrsg. von J. Ritter, Basel-Darmstadt, Bd. 1–6 (do 0), 1971–1984.

niono dla słowiańskich grodów i przyległych do nich okręgów, ale jedynie na podstawie opracowań powstałych w obu państwach niemieckich (II, 94-96).

Stara się H. K. Schulze przedstawić podejmowane zagadnienia w sposób dynamiczny, tam gdzie zachodzi tego potrzeba we wszystkich fazach średniowiecza. Żałować wypada, że nie postąpił on w jednaki sposób z problemami władzy politycznej. Ciekawie i trafnie przedstawiony w partiach traktujących o ustroju plemiennym, drużynach i lennictwu, rzeczony wątek jak gdyby urywa się w momencie powstawania władztw terytorialnych. A przecież rozpalone wystąpieniem Ottona Brunnera spory o istotę *Land*, *Landrecht*, czy *Herrschaft*⁴, trwają nadal, co więcej wykraczają poza ramy historiografii niemieckiej⁵. A może autor zechciałby dopisać trzeci tom do swojego dzieła, poświęcając go różnym postaciom i aspektom globalnej władzy politycznej?

Każda narodowa historiografia mediewistyczna boryka się z podobnymi co i niemiecka problemami historyczno-semantycznymi. Wszelkie inicjatywy biorące inspirację z najnowszej pracy H. K. Schulzego tak indywidualne, jak i zbiorowe powitane zostaną i na polskim gruncie z głęboką wdzięcznością.

STANISŁAW RUSSOCKI (Warszawa)

Antoni Mączak, *Rządzący i rządzeni. Władza i społeczeństwo w Europie wczesnonowożytnej*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1986, ss. 327.

Antoni Mączak, wybitny znawca historii gospodarczej, sięgnął do problemów niezwykle pociągających, ale jednocześnie skomplikowanych i trudnych. Autor recenzowanej książki należy do grona najbardziej zasłużonych dla postępu nauki historyków polskich doby współczesnej. Nie dziwi więc fakt, że podjął temat, w którym odchodzi od badań szczegółowych, a przystępuje do budowania konstrukcji ogólnych, o charakterze historyczno-socjologicznym. Autor nie proponuje własnego modelu teoretycznego, stara się jedynie zaadaptować do swoich potrzeb koncepcję państwa jako przedsięwzięcia, autorstwa Frederica C. Lane'a. Nie bez wpływu na podjęcie tematu i sposób jego realizacji pozostają wydarzenia polskiego sierpnia 1980 r. i grudnia 1981 r., które — jak sam pisze — „pomogły [Autorowi] w interpretacji przeszłości, w przewycięzeniu profesjonalnego błędu odrywania interpretacji odległej przeszłości od sposobów rozumienia mechanizmów współczesnych” (s. 11).

Już na wstępie nasuwa się refleksja. Otóż nie można się zgodzić z zastrzeżeniem autora, jakoby dysponował on nader ograniczonymi ramami wypowiedzi. Obję-

⁴ O. Brunner, *Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter*, Wien, wyd. 1 — 1939, wyd. 5 — 1965 i kolejne przedruki Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.

⁵ Por. np. D. M. Nicholas, *New Paths of Historical Romanticism. An Essay Review on the Work and Thought of O. Brunner*, *Journal of Social History* 3, 1969/70, s. 277 i n.; E. Pitze, *Geschichtsschreibung im Wandel der Interessen und Methoden. Playdoyer für mehr vergleichende Geschichtsschreibung*, *Der Archivar*, Bd. 28, 1975, s. 249 i n.; O. G. Oexle, op. cit., przyp. 2; S. Russocki, *Parlamentaryzm Czech do początku XV w.*, Warszawa 1973, s. 59 i n.; idem, *Stany i ich zgromadzenia w krajach niemieckich XIII-XVI w. Refleksje nad stanem badań*, w: *Niemcy — Polska w średniowieczu*, Poznań 1986, seria Historia nr 126, s. 91 i n., gdzie zestawiono również niemieckich polemistów O. Brunnera.